

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ЦІННІСНИХ ПОЗИЦІЙ

Вікторія ДОРОЗ,
канд. пед. наук, доцент,
докторант Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова

Міжкультурні комунікативні контакти молоді національних спільнот в Україні передбачають пристосування до навколишнього мовного середовища, вивчення не тільки рідної, а й державної (української) мов, адже мова є одночасно індивідуальним і соціальним явищем. Обслуговуючи кожну людину і все суспільство, вона спрямована як у внутрішній світ людини, так і в зовнішній світ людських взаємин. Ті особистості, які прагнуть досягти успіху в житті, неодмінно мають використовувати усі можливості мов як рідної, так і державної.

Мета статті — розглянути дефініції понять «мовна особистість», «національно свідомо мовна особистість», «вторинна мовна особистість», схарактеризувати теоретико-методологічні засади формування вторинної національно свідомої мовної особистості на уроках української мови з ціннісних позицій.

У шкільній програмі «Українська мова»¹ наголошується, що вільне володіння державною мовою має неабияке значення для соціалізації громадян України різних національностей, стимулювання їхнього інтелектуального внеску в науковий потенціал, інтеграції в культуру українського народу. Відтак виникає необхідність з'ясувати поняття «мовна особистість».

До вивчення мовної особистості зверталися лінгвісти, психологи, лінгводидакти. Так, німецький учений Й. Вейсгербер, російський — В. Виноградов розглядали цей феномен у вузькому аспекті — як мовну особистість автора художнього твору та мовну особистість персонажу твору. О.О. Леонт'єв у своїх дослідженнях мав на увазі мовця як мовну особистість, творця образу світу, тобто брав до уваги мовленнєвий аспект особистості у процесі взаємодії і спілкуванні з іншими.

На сьогодні феномен мовної особистості є особливо актуальним, про що свідчать дослідження українських і російських учених: Г. Богін (модель мовної особистості як людини, яка готова продукувати мовленнєві вчинки, створювати мовленнєві продукти); А. Богуш, С. Трифонова (мовленнєва особистість дошкільника); А. Баранов (семіологічна особистість); С. Воркачев (етносемантична особистість); В. Нерознак (полілектна (загальнолюдська) та ідеолектна особистість (притаманна певній спільноті)); Ю. Караулов (російськомовна особистість); Л. Клубкова, Ю. Прохоров (мовна і мовленнєва особистість); Т. Снитко (мовна особистість західної і східної культур); В. Карасик (словникова мовна особистість); Т. Кочеткова, О. Сиротіна (елітарна мовна особистість); О. Біляєв (національно-мовна особистість); Л. Мацько, С. Єрмоленко (національно

свідомо україномовна особистість); Л. Скуратівський (духовна мовна особистість); М. Плющ (формування мовної особистості на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів); І. Хом'як (вплив середовища на формування національно свідомої мовної особистості); Н. Гальскова, І. Халеева (вторинна мовна особистість) та інші.

Натомість у лінгводидактиці не існує єдиного погляду щодо поняття «мовна особистість». Так, на думку Ю. Караулова, «мовна особистість — це та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою»². Учений звертає нашу увагу на те, що мовна особистість — це людина, наділена здібністю створювати і сприймати тексти, що різняться між собою ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю³.

Ю. Караулов, В. Маслова, В. Красних розглядають мовну і мовленнєву особистість і характеризують структурні компоненти мовної особистості. На думку Ю. Караулова⁴, мовленнєва особистість — це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, мовленнєвої діяльності, а мовна особистість — багатошарова і полікомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей. Науковець характеризує узагальнений тип мовної особистості, що передбачає розмаїття варіантів мовленнєвих особистостей і звертає увагу на такі складові: 1) мовна особистість — ніша у предметі (лінгвістиці); суб'єкт (той, хто сприйняв, усвідомив світ і відобразив його у своєму мовленні); індивід; автор тексту; носій мови; інформант; пасивний інформант; активний інформант; мовець; мовленнєвий портрет; 2) мовна особистість фахівця-філолога (філо-

¹ Українська мова : програма для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання / [Н.В. Бондаренко, О.М. Біляєв, Л.М. Паламар, В.Л. Кононенко]. — Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2005. — С. 3.

² Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — С. 3.

³ Караулов Ю.Н. Что же такое «языковая личность»? / Ю.Н. Караулов // Этническое и языковое самосознание : материалы конференции. — М. : ТОО ФИАНфонд, 1995. — С. 63-65.

⁴ Караулов Ю.Н. Что же такое «языковая личность»? / Ю.Н. Караулов // Этническое и языковое самосознание : материалы междунар. науч.-практ. конференции. — М. : ТОО ФИАНфонд, 1995. — С. 63-65.

логічна особистість); персонаж (художнього твору); конкретна історична особистість; національна (етнічна) мовна особистість; 3) наукова парадигма «людина і мова»; зв'язок «мова — людина»; антропологічна лінгвістика; національна культура; знання мови; знання про мову; мовна картина світу; знання про світ; тезаурус мовної особистості; мовна свідомість; національна свідомість; менталітет народу; ментальний простір (носія мови); асоціативні зв'язки; лексикон внутрішній; лексикон індивідуальний; лексикон мовної особистості; психолінгвістичний експеримент; прецедентний текст.⁵

Ю. Караулов виокремлює три рівні мовної особистості: вербально-семантична (передбачає для носія нормальне володіння мовою, а для дослідника — традиційний опис формальних засобів вираження певних значень); когнітивний (одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які складаються у кожній мовній індивідуальності в більш або менш упорядковану, систематизовану «картину світу», що відображає ієрархію цінностей; передбачає розширення значення і перехід до знань, охоплює інтелектуальну сферу особистості, дає досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння — до знань, свідомості, процесів пізнання людини); прагматичний (передбачає мету, мотиви, інтереси, установки й інтенціональності; забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний, обумовлений перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до осмислення реальної діяльності у світі.⁶

В. Красних мовною особистістю називає ту особистість, яка «виявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань і уявлень. Мовленнєва особистість — як особистість, що реалізує себе у комунікації, обирає і здійснює ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, обирає та використовує той чи інший репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних). Комунікативна особистість — як конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації»⁷.

В. Маслова називає мовну особистість багатопаровою і багатокомпонентною парадигмою мовленнєвих особистостей, а мовленнєву — мовною особистістю у парадигмі реальної комунікації, спілкування, мовленнєво-комунікативної діяльності. На думку вченої, саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються національно-культурні особливості мовної особистості та національно-культурна специфіка процесу комунікації — «...сама в особистості на передній план виходить соціальна природа людини, а сама людина є суб'єктом соціокультурного життя»⁸. Одним із засобів перетворення людини у мовну особистість В. Маслова називає соціалізацію у таких її аспектах: процес включення людини в певні соціальні відносини; мов-

леннєво-мисленнєва діяльність за нормами і законами певної етномовної культури; процес засвоєння законів соціальної психології народу. Дослідниця переконана, що зміст мовної особистості передбачає такі компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, тобто система цінностей, або життєвих смислів. Мова забезпечує первинний і глибокий погляд на світ, утворює той мовний образ світу й ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру та реалізується у процесі мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення фактів культури мови, що вивчається, пов'язаних з правилами мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного вживання та ефективного впливу на партнера щодо комунікації;

3) особистісний компонент, тобто індивідуальне, глибоке, що є у кожній людині.⁹

Отже, оскільки мовна особистість існує в культурі, відображений у мові, у формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури тощо, то визначальна роль, безумовно належить цінностям (концептам смислів) народу, мова якого вивчається. На нашу думку, для створення ефективної моделі навчання мови, учителя-словеснику необхідно володіти знаннями про багаторівневу організацію мовної особистості, дотримуватися принципів її формування.

У сучасній теорії та методиці навчання нерідної мови розвивається новий напрям — формування «вторинної мовної особистості», поняття якої визначається як сукупність здатностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, який розуміють як адекватну взаємодію з представниками інших культур. Ми погоджуємося з думкою Н. Гальскової, «...якщо процес становлення вторинної мовної особистості пов'язаний не тільки з оволодінням учнями вербальним кодом іншої мови і вмінням її застосовувати практично під час спілкування, але і з формуванням у їхній свідомості «картини світу», властивою носіям цієї мови як представникові певного соціуму, то навчання нерідної мови має бути спрямованим на залучення учнів до концептуальної системи чужого лінгво-соціума»¹⁰.

Поняття «вторинна мовна особистість» використовується у психолінгвістиці, міжкультурній комунікації, методиці навчання другої мови (Н. Гальскова, В. Карасик, М. Колкова, О. Леонтович, І. Халеева, К. Хитрик), проте однозначного тлумачення не існує. Так, на думку І. Халеевої¹¹, вторинна мовна особистість — це мовна особистість, формування якої відбувається у процесі навчання другої мови, має специфічне трактування, більш вужче, а ніж розглянуте

⁵ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — С. 63-65.

⁶ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — С. 5.

⁷ Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекцій / В.В. Красных. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — С. 22.

⁸ Маслова В.А. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. — М. : Изд. центр «Академия», 2001. — С. 119.

⁹ Маслова В.А. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. — М. : Изд. центр «Академия», 2001. — С. 121.

¹⁰ Гальскова Н.Д. Книга для учителя к учебника «Итак, немецкий!» по немецкому языку как второму иностранному для 7-8 классов общеобразовательных учреждений / Н.Д. Гальскова. — М. : Просвещение, 1997. — 246 с.

в лінгводидактиці, воно базується на залученні через нерідну мову не тільки до вторинної мовної системи інофонної лінгвокультури, але й до концептуальної картини, у межах якої відбувається становлення національного характеру і менталітету носія мови.

Таким чином, вторинна мовна особистість це сукупність рис людини, яка складається з оволодіння вербально-семантичним кодом мови, що вивчається, тобто «мовною картиною світу» носіїв цієї мови, і концептуальною картиною світу, що дає можливість людині зрозуміти нову для нього соціальну дійсність. На нашу думку, розвиток в учнів національних спільнот властивості «вторинної мовної особистості», що дає змогу їм бути ефективними учасниками міжетнічної комунікації в багатоетнічному суспільстві, і є власне стратегічною метою навчання учнів-білінгвів української мови як державної на сучасному етапі. Реалізувати цю мету — це не тільки розвивати в учнів уміння користуватися відповідною опорною мовною технікою, але й збагачувати позамовною інформацією, необхідною для адекватного спілкування і взаєморозуміння на міжкультурному рівні.

В Україні питання формування національно свідомої мовної особистості набуває особливих відтінків — соціальних, побутових, політичних. Сьогодення ставить перед мовною освітою молоді нагальну вимогу «створити всі ідеологічні й економічні умови та передумови, дидактичну систему й ефективні методики виховання молоді з тим, щоб формувати покоління українців, здатних за умов неминучої глобалізації до прогресивного національного поступу. У зв'язку з цим зростає роль особистостей у кількох аспектах: як творців соціуму і соціальних систем, що творяться і розвиваються інтелектом особистостей; як носіїв культурно-історичної пам'яті етносу, що надає перспективу розвитку нації; як громадян, що формують і забезпечують існування держави; як антропологічних самоцінностей («образів Божих у людській подібності») безмежно багатих у самостворенні і самопізнанні, самореалізаціях і саморозвитках; як індивідуумів, унікальних і неповторних»¹².

Українська мова усвідомлюється як фактор національного, економічного, науково-технічного прогресу, і саме тому необхідно враховувати те, що від мовного рівня особистості залежить і її професійний рівень, а отже, рівень розвитку держави у політичній, економічній, соціальній сферах.

Усе зазначене вище спонукало науковців О. Біляєва, С. Єрмоленко, В. Кононенка, І. Кресіну, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Скуратівського приділити увагу проблемам виховання і навчання національно-мовної

особистості, оскільки на сьогодні в Україні є потреба у формуванні не просто мовної особистості, а національно-мовної особистості, яка повинна засвоювати та відтворювати у своєму мовленні національну самобутність, неповторність української мови.

Так, О. Біляєв¹³ зазначав, що забезпечити розвиток національно-мовної особистості можна через лінгвістичний (що дасть змогу дослідити процеси створення мовцями текстів різних стилів і жанрів, багатство їх мовних ресурсів, тобто знання мови та його демонстрація через сформовані мовні вміння й навички) і національно-культурний (врахування національно-культурної семантики мовних одиниць і розвиток в учнів зацікавлення, любові й пошани до мови допоможе сформуванню бажання до самовдосконалення, небайдуже ставлення до культурних надбань українського народу) аспекти. Розглянемо основні ідеї концепції О. Біляєва щодо формування національно-мовної особистості, які, на нашу думку, є важливими і для представників національних спільнот, що опановують українську мову як державну:

— на психологічному, внутрішньоособистісному рівнях кожен громадянин українського суспільства має виховувати в собі відповідне ставлення до надбань українського народу, проте це не повинно виключати мовний розвиток особистості учнів національних спільнот рідною мовою або мовами різних народів і націй. Для того, щоб молодь користувалася українською мовою у межах як приватного, так і ділового спілкування, необхідно враховувати мотивацію (потреби, які усвідомлюються і переживаються індивідом, у результаті чого виникає спонукання до дії; соціальна настанова (замовлення) на фахівця, який добре знає державну мову, що є стимулом для оволодіння нормами української мови), рівень національної свідомості (буденний або побутовий — поєднання свідомості і ментальних елементів свідомості; державно-політичний — формування національних, правових, державних інтересів; теоретичний — обґрунтування, осмислення ідей, світоглядних орієнтацій, що характеризують інтелектуальний потенціал нації, її здатність до рефлексії, самоопанування, самоствердження¹⁴) учнів;

— формування національно-мовної особистості має передбачати: виховання в учнів поваги, зацікавленості до вивчення української мови як до надбання українського народу; розвиток і збагачення українського мовлення, зокрема, власне українського лексикою, стійкими неподільними словосполученнями; організація систематичної розмовної діяльності учнів; широке використання дидактичного матеріалу культурно-історичного й морально-естетичного спрямування;

— на уроках з української мови значна увага має приділятися роботі з текстом як одиницею комунікації, цілісною знаковою формою організації мовлення, основною формою організації мовлення і висловлення думки, повідомлення, а також як з продуктом мовлення, зорієнтованим на виконання конкрет-

¹¹ Халеева И.И. Понимание иноязычного текста как акт межкультурной коммуникации / И.И. Халеева // Глядя в будущее : первый советско-американский симпозиум по теоретическим проблемам преподавания и изучения иностранных языков (17-21 октября 1989 г.) / под ред. Г.Д. Гарза и А.А. Барченкова. — М. 1989. — С. 120-126.

¹² Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Проблеми формування мовної освіти середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф., 2006 р. / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України [та ін.]. — Рівне, 2006. — С. 5.

¹³ Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови : начальнo-методичний посібник / О.М. Біляєв. — К. : Генеза, 2005. — 180 с.

¹⁴ Кресіна І. Українська національна свідомість і суспільно-політичні процеси / І. Кресіна. — К. : Вища школа, 1998. — 392 с.

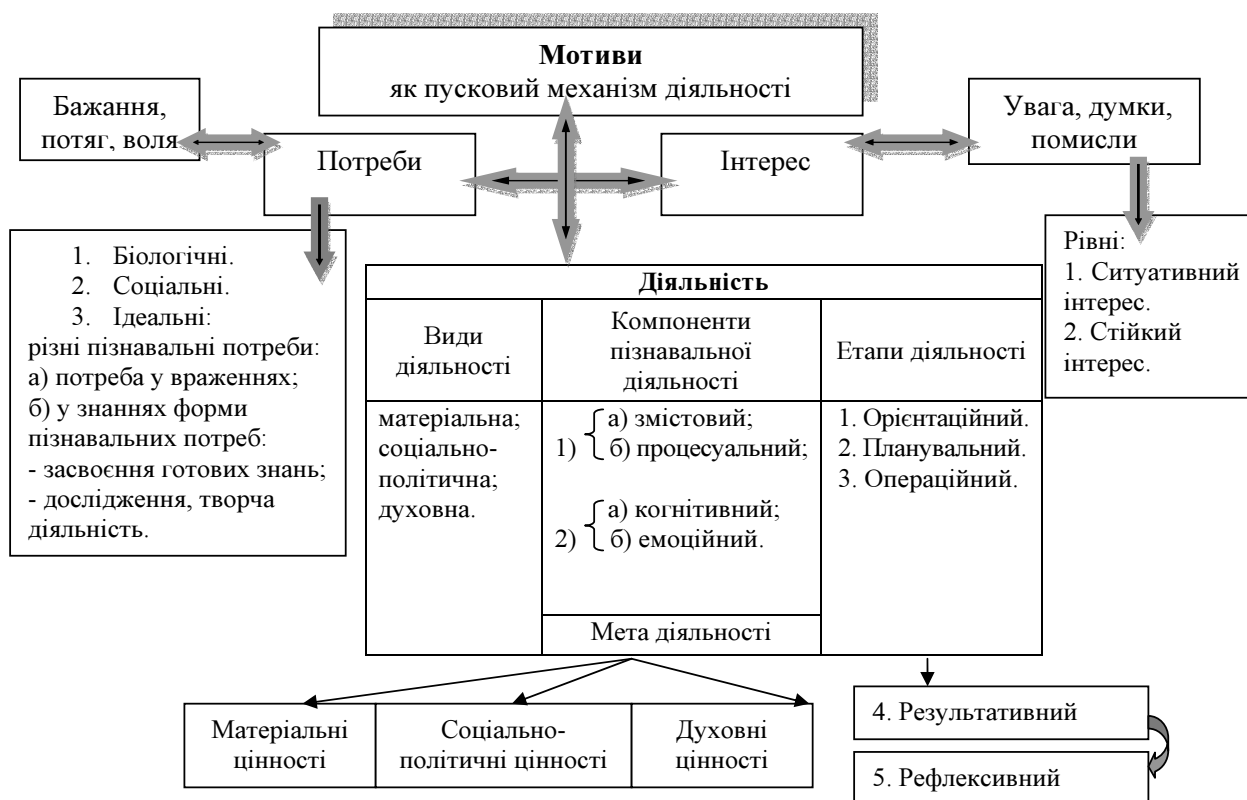

Рис. 1. Модель співвідношення мотивів зі складниками діяльності (за Л. Скуратівським).

ного навчального завдання (наприклад, передача наукової інформації);

— у процесі формування національно-мовної особистості варто застосовувати повну інтеграцію, оскільки вона, «будучи органічним об'єднанням в одному курсі різних навчальних предметів, дає змогу нівелювати деякі недоліки предметної системи навчання, якими є розрізнення і фрагментарність викладу, і залучити потрібні відомості із суміжних предметів, що сприяє різнобічному і цілісному засвоєнню знань»¹⁵.

Л. Мацько звертає нашу увагу не тільки на формування національно-мовної, а національно свідомої українськомовної особистості, вихованню якої підпорядковується культурологічний аспект навчання української мови. На думку науковця, таке навчання має «орієнтуватися на думка сфер мовленнєвої діяльності і мовної субстанції:

— мова у своєму семантичному обсязі органічного матеріалу — морфеміці, лексичній семантиці, фраземах, стилістичних конструкціях і структурах, висловлюваннях, надфразних єдностях і зразках текстів — акумулює розум і естетику нації, вона відкриває людині доступ до надбань культури, інтегрує попередні знання, здатна прогнозувати наступні;

— мова в евфонії і ритмомелодії дає добру основу для пісенно-музичного мистецтва, народнопісенної, романсової, акапельної, хорової і оперної творчості;

— мова як мистецтво живого спілкування, доте-

пу, жарту, іронії, сатири, як здатність викликати естетичне задоволення;

— мова як основа і матеріал фольклору, а фольклор як джерело літературної мови;

— мова як носій і культура фаху, компетенція і професіоналізм з будь-якого фаху — це передусім бездоганне володіння фаховим мовленням;

— мова як естетика щоденного побутового спілкування»¹⁶.

Л. Мацько вважає, що не просто сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному звучанні, лексичному і фразеологічному багатстві, струнності й вишуканості граматичних форм і конструкцій, стилістичному різноманітті має «владарювати» у школі.

Беручи до уваги наукові дослідження провідних учених, досвід учителів-практиків, постає необхідність переосмислення процесу навчання і виховання національно свідомої вторинної мовної особистості на уроках української мови з ціннісних позицій. Проте світоглядні засади, ціннісні позиції мають сприяти як мовленнєвому розвитку, так і формуванню духовних цінностей вторинної мовної особистості. Проблеми духовного розвитку особистості присвячено чимало праць науковців (О. Вишневецький, В. Кандиба, О. Кобрій, В. Кононенко, Л. Масол, Л. Скуратівський, І. Степаненко, М. Чепіль та ін.). Так, І. Степаненко здійснив спробу з'ясувати феномен духовності, стверджуючи, що «проблема духовності — це не тільки проблема ви-

¹⁵ Біляев О.М. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник / О.М. Біляев. — К. : Генеза, 2005. — С. 62.

¹⁶ Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Мацько Любов. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — С. 31.

живання цивілізації, соціуму, а й проблема персонального виживання»¹⁷. Л. Скуратівський, поділяючи погляди І. Степаненка, зазначав, що «система української освіти має передусім ставити за мету формувати людину як духовну істоту»¹⁸. Духовна активність особистості, на думку багатьох учених, має свої передумови, серед яких важлива роль відводиться потребам. Так, А. Маслоу запропонував ієрархічну модель мотивації, де виокремив основні рівні потреб, це — фізіологічні, потреби у безпеці, любові, прихильності, незалежності до відповідної соціальної групи, у повазі й визнанні, самоактуалізації. Узагальнюючи дослідження мотивації діяльності людини, Л. Скуратівський¹⁹ відобразив співвідношення мотивів з іншими складниками діяльності за допомогою моделі (рис. 1).

Беручи до уваги означені потреби, подані у моделі співвідношення мотивів зі складниками діяльності, Л. Скуратівський визначив шляхи духовного становлення особистості — релігійну орієнтацію на абсолютні цінності, мотивацію своєї життєдіяльності переконанням у наявності Космічного Розуму, самовдосконалення через самопізнання і прилучення до цінностей національної і загальнолюдської культури.²⁰

На думку українських учених М. Вашуленка, І. Гудзик, В. Кононенко, Л. Мацько, М. Пентиліук, Л. Скуратівського, Г. Шелехової, плекання духовності є основою мовленнєвого розвитку особистості, оскільки «вироблення в учнів психологічних установок на самовдосконалення, націленість на вищі етичні й естетичні цінності, відповідальне ставлення до життя сприяють формуванню і вищих потреб, ...сприяючи різнобічному особистісному розвитку, що створює необхідні умови для вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності»²¹.

Гармонійний розвиток національно свідомої вторинної мовної особистості має передбачати єдність духовних цінностей. Як зазначає В. Франкл, «духовність людини — це не просто її характеристика, а констатувальна особливість: духовне не просто властиве людині поряд з тілесним і психічним, які властиві й тваринам. Духовне — це те, що відрізняє людину, що властиве лише їй, але їй одній»²².

¹⁷ Степаненко І. *Метаморфози духовності в ландшафтах буття* / І.В. Степаненко. — Харків : ОВС, 2002. — С. 3-4.

¹⁸ Скуратівський Л. *Питання духовності як філософська і методична проблема* / Л. Скуратівський // *Українська мова і література в школі*. — 2004. — № 5. — С. 5.

¹⁹ Скуратівський Л. *Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови* / Л. Скуратівський // *Дивослово*. — 2005. — № 2. — С. 3.

²⁰ Скуратівський Л. *Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови* / Л. Скуратівський // *Дивослово*. — 2005. — № 2. — С. 3 (2-4 с.); Скуратівський Л. *Питання духовності як філософська і методична проблема* / Л. Скуратівський // *Українська мова і література в школі*. — 2004. — № 5. — С. 6.

²¹ Скуратівський Л. *Питання духовності як філософська і методична проблема* / Л. Скуратівський // *Українська мова і література в школі*. — 2004. — № 5. — С. 7.

²² Франкл В. *Человек в поисках смысла: сборник / Виктор Франкл; [пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева]*. — М. : Прогресс, 1990. — С. 93.

О. Вишневський, О. Кобрій, М. Чепіль²³ пропонують нашій увазі ієрархію цінностей сучасного українського виховання (табл. 1).

На сьогодні в умовах зростання пріоритетів і функцій української мови у формуванні національно свідомої мовної особистості мають відбуватися значні зрушення і в ціннісних орієнтаціях учнів національних спільнот. Запровадження ціннісних критеріїв у навчання української мови передбачає утвердження в свідомості учнів національних спільнот вартісних якостей державної мови. На думку В. Кононенка, «не менш гостро і актуальною в діяльності вчителя-словесника залишається проблема аксіологічної інтерпретації понять, що характеризують національно-культурні, духовні надбання українського народу... якщо формування мовної особистості учня відбувається на ґрунті національних традицій, національного типу характеру, то очевидно стає національно-культурна мотивація мовленнєвої поведінки»²⁴.

Формування вторинної мовної особистості має передбачати навчання, спрямоване не тільки на залучення школярів до *концептуальної системи* іншого лінгвосоціуму, а й до *крос-культурного осмислення* ціннісних вимірів двох дещо різних соціокультурних спільнот (рідної та української). Наприклад, усвідомлення означеною категорією учнів таких понять, як «держава», «нація», «народ», «ментальність», «мова», «культура», «національна ідея» має відбуватися шляхом виявлення словесно вираженої аргументації в обох мовах та сприяти соціалізації представників національних спільнот в Україні. Під час такої роботи пошук оцінних характеристик означених понять не завжди виявляється однозначно прямим і несуперечливим, а висновки лінгвокультурологічних зіставлень і протиставлень, зіткнення різних думок дають можливість усвідомити національні цінності, які свідчать про особливості світосприйняття певного народу.

Так, наприклад, значний мовний матеріал, що передбачає різні оцінні судження, можна запропонувати учням під час обговорення національних рис характеру (душі, менталітету) українців і представників рідного для учнів етносу. З цією метою на уроках української мови можуть розглядатися думки М. Костомарова, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, Г. Ващенко, Л. Костенко, М. Гоголя та інших видатних постатей про національну психіку, національний менталітет, національну ідею у різні часи розвитку держав. Ефективними й актуальними для формування вторинної національно мовної особистості будуть: а) бесіди, дискусії, дебати щодо стереотипних (позитивних і негативних) рис національної вдачі українців і, наприклад, росіян; б) виявлення відмінних і схожих рис за допомогою крос-культурного аналізу, лінгвокультурологічних коментарів, міжмовних і міжкультурних порівнянь; в) створення розгорнутих характеристик відомих історичних постатей в обох культурах, засто-

²³ Кодекс цінностей сучасного українського виховання / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль / Теоретичні основи педагогіки : курс лекцій / за ред. О.Вишневського. — Дрогобич : Відродження, 2001. — С. 98-99.

²⁴ Кононенко В.І. *Мова. Культура. Стиль* / Віталій Кононенко // *Збірник статей*. — Київ-Івано-Франківськ : «Плай», 2002. — С. 450.

Ієрархія цінностей сучасного українського виховання (О. Вишневський, О. Кобрій, М. Чепіль)

<p>Абсолютні вічні цінності: віра, краса, чесність, любов, нетерпимість до зла, великодушність, милосердя, правда, мудрість, досконалість, доброта, надія, свобода, щирість, гідність, сумлінність, обєригання життя, прощення, справедливість, благородство.</p> <p>Основні громадянські цінності: свобода, прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості; культура соціальних і політичних відносин; пошана до закону; рівні можливості; пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави; рівність громадян перед законами; самовідповідальність людини; права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо; пошана до праці як до головного джерела суспільного добробуту; суверенітет особи; право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод; обов'язки, що випливають з індивідуальних прав і свобод інших людей; пошана до національно-культурних вартостей інших народів; повага до демократичних виборів і демократично обраної влади; толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям.</p> <p>Цінності особистого життя: внутрішня свобода, самоповага; воля: самоконтроль, самодисципліна, наполегливість тощо; мудрість, розум, здоровий глузд; мужність, рішучість, самовпевненість, героїзм, лагідність, доброзичливість; правдомовність, принциповість; поміркованість; урівноваженість в особистих і громадських справах; оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість; терпимість, толерантність; шляхетність і відповідальність у стосунках; вдалий вибір поля діяльності та повноцінна реалізація; гармонія душі та зовнішньої поведінки; зовнішньо етична вихованість (звички, манери, акуратність у побуті, відраз до лихослів'я тощо); підприємливість, ініціативність, старанність; працьовитість, організованість; самостійність (у мисленні, діяльності тощо); творча активність (розвинена уява, спостережливість, інтелект тощо); твердість слова, точність; самокритичність, почуття відповідальності; уміння мовчати й слухати інших; культ доброго імені, почуття честі, надійності у праці, партнерстві, збереженні чужої таємниці; розвиток естетичних смаків і творчих естетичних здібностей.</p>	<p>Основні національні цінності: українська ідея, державна незалежність України, самопожертва у боротьбі за свободу нації, патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, історична пам'ять, громадська національно-патріотична активність, прагнення побудувати справедливий державний устрій, готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу; шанобливе ставлення до національної символіки, повага до української культури, мови, національних традицій; повага до Конституції України, підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України; орієнтація власних зусиль на розбудову української держави та розвиток народного господарства; протидія антиукраїнській ідеології; сприяння розвитку духовного життя українського народу.</p> <p>Цінності сімейного життя: подружня вірність; піклування про дітей, батьків і старших у сім'ї; пошана до предків, догляд за їхніми могилами; взаємна любов батьків; злагода та довір'я між членами сім'ї; гармонія стосунків поколінь у сім'ї; демократизм стосунків, повага прав дитини й старших; відповідальність за інших членів сім'ї; спільність духовних інтересів членів сім'ї; здоровий спосіб життя, прихильність до спорту; дотримання народних звичаїв, охорона традицій; гостинність; сімейна відкритість щодо суспільного життя; багатодітність тощо.</p> <p>Валео-екологічні цінності: здоровий спосіб життя й протидія згубним звичкам (алкоголізму, наркоманії, курінню тощо); самоусвідомлення й переживання своєї єдності з Природою; любов і дбайливе ставлення до всього живого на Землі; відчуття краси природи як Божого творіння; обмеження власних споживацьких потреб і контроль за своєю практичною поведінкою в довіллі; дбайливе та економне ставлення до природних ресурсів і національних багатств тощо.</p>
--	--

совуючи метод розгортання концепту в текст і, навпаки, згортання тексту в концепт тощо.

Отже, аксіологічна діяльність учнів-білінгвів на уроках української мови передбачає виявлення і обґрунтування об'єктів, що заслуговують як на позитивну, так і на негативну оцінку та відповідну мов-

ленневу поведінку. Проте вчитель української мови також має пропонувати своїм учням аргументовану і авторитетну думку щодо визначення справжніх ціннісних орієнтирів в обох лінгвокультурах, зважаючи на те, що метою оцінних суджень залишається ви-роблення у школярів власних ціннісних орієнтирів.